

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته فقه سیاسی

عنوان:

بررسی فقهی مصلحت در روابط خارجی دولت اسلامی از منظر فقه سیاسی امامیه

استاد راهنما:

دکتر سید یوسف علوی

نگارنده:

محسن فرهادی

تابستان 1396

جائزۀ علمی پدیده‌آوران

تقدیم به:

یکانه منجی عالم بشریت حضرت مهدی (عج)

و

خانم فاطمه معصومه (س)

و

پدر و مادر گرامیم که همیشه پشتوانه‌ی محکمی برای اینجانب بوده‌اند

تشکر و قدردانی

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت‌های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. و سلام و درود بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است؛ و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز... بدون شک جایگاه و منزلت معلم، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی‌شائبه‌ی او، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم. اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تأمین می‌کند و سلامت‌امانت‌هایی را که به دستش سپرده‌اند، تضمین؛ بر حسب وظیفه و از باب « من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله عزّ و جلّ »

از استاد با کمالات و شایسته؛ جناب آقای دکتر سید یوسف علوی، که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ نمودند و زحمت راهنمایی این تحقیق را بر عهده گرفتند؛

همچنین از اساتید گرانقدر و با کمالات آقایان دکتر نوذری و دکتر امیدی فرد نیز که در فرایند نگارش این رساله از هیچ گونه کمک و راهنمایی این جانب دریغ نمودند؛

از پدر و مادر عزیزم... این دو معلم بزرگوارم... که همواره بر کوتاهی و درشتی من، قلم عفو کشیده و کریمانه از کنار غفلت‌هایم گذشته‌اند و در تمام عرصه‌های زندگی یار و یاور بی‌چشم داشت برای من بوده‌اند؛

از دانشجویان و همکلاسی‌های عزیزم نیز که همواره متحمل زحمات من شده‌اند تشکر و قدردانی می‌کنم.

چکیده:

مصلحت یکی از مباحث بنیادین و اصل اساسی در روابط میان دولت ها به شمار می رود که همواره و در همه ی شرایط در بستر روابط دوجانبه و چند جانبه میان دولت ها از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است و امروزه که بحث لزوم استیفای منافع اهم و حیاتی کشورها و دولت ها و دفع مفسد و خطرات احتمالی در ابعاد مختلف آن در رأس تمامی مسائل سیاسی در سطح بین الملل قرار دارد و اولویت اول نظرگاه دولتمردان یک کشور است، در دولت اسلامی اهمیت آن دوچندان است. مهم ترین یافته ی نوشتار حاضر اثبات اهمیت و جایگاه عنصر مصلحت در عرصه روابط خارجی دولت اسلامی از منظر فقه سیاسی امامیه است که این مهم با بررسی فقهی و تأمل در آیات و روایات مربوط به این بحث صورت پذیرفته است. یافته مهم دیگری که حاصل این بررسی فقهی است اثبات وجود ضوابط و چارچوب ها و اصول ثابتی است که عنصر مصلحت را از سیال و بی ضابطه بودن حفظ می کند که مهم ترین آن ها عبارتند از: حفظ کرامت، عزت و استقلال دولت اسلامی و نفی سلطه قدرت های سلطه گر و استکباری. نتیجه دیگر این نوشتار کشف تفاوت مصلحت در فقه امامیه با مصالح مرسله در نزد اهل سنت می باشد. براین اساس، یافته ی نهایی این رساله این است که مبنا و معیار اصلی در روابط دولت اسلامی با دولت های دیگر اعم از اسلامی و غیر اسلامی، مصلحت اسلام و مسلمین است.

کلمات کلیدی: مصلحت، دولت اسلامی، روابط خارجی، بررسی فقهی، نفی سلطه.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1	مقدمه.....
2	1. بیان مسأله.....
3	2. سؤالات تحقیق.....
3	الف: سؤال اصلی.....
3	ب: سؤالات فرعی.....
3	3. فرضیه های تحقیق.....
3	4. ضرورت تحقیق.....
4	5. پیشینه ی تحقیق.....
4	6. اهداف تحقیق.....

فصل اول: کلیات و مفاهیم

6	بخش اول: مفاهیم.....
6	گفتار اول: مفهوم مصلحت.....
6	1. مصلحت در لغت.....
8	2. مصلحت در اصطلاح.....
9	گفتار دوم: جهاد.....
10	گفتار سوم: جنگ (قتال، حرب).....
11	گفتار چهارم: هُذنه.....
12	گفتار پنجم: صلح.....
13	گفتار ششم: اعتزال.....
13	1. کناره گیری از مناقشات فکری و عقیدتی.....
14	2. بی طرفی در جنگ.....

- گفتار هفتم: فواید وجود معیار در روابط بین الملل..... 15
- بخش دوم: ماهیت و چیستی مصلحت و اقسام آن 17
- گفتار اول: مصالح عمومی، معیار احکام حکومتی..... 18
- گفتار دوم: مصلحت عمومی و ارتباط آن با جهاد و پیشینه آن در فقه امامیه..... 23
- گفتار سوم: مصلحت اسلام یا مسلمانان یا هر دو؟ 30
- گفتار چهارم: دلایل اعتبار مصلحت در روابط خارجی دولت اسلامی..... 32
1. ماهیت کلی صلح و جنگ..... 32
2. حفظ منافع ملی؛ معیار مصلحت در روابط خارجی..... 33
- گفتار پنجم: ضوابط و معیارهای مصلحت در تنظیم روابط خارجی..... 36
1. اصول ثابت و تغییر ناپذیر در تنظیم روابط خارجی..... 36
- 1-1. عزت و کرامت و استقلال جامعه اسلامی 37
- 1-2. آمادگی و قدرت دفاعی..... 39
- 1-3. ممنوعیت برقراری رابطه ولایی با دولت‌های غیر اسلامی 42
- 1-3-1. پرهیز از رابطه ولایی با کفار..... 43
- 1-3-2. پرهیز از رابطه ولایی با اهل کتاب..... 43
- 1-4. ممنوعیت استعمار و استثمار..... 44
- 1-5. ممنوعیت تحمیل و استبداد..... 45
- 1-6. دعوت به توحید..... 46

فصل دوم :

مبانی فقهی مصلحت و مؤلفه‌های حاکم بر آن در روابط خارجی دولت اسلامی

- گفتار اول: احکام اولیه، ثانویه و حکومتی..... 49
1. احکام اولیه:..... 49
2. احکام ثانویه:..... 50
3. احکام حکومتی:..... 51
- گفتار دوم: ضوابط تشخیص مصلحت توسط حاکم اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره)..... 56
1. اهم و مهم در تشخیص مصلحت..... 56

2. ضوابط شرعی در تشخیص مصلحت در روابط خارجی 58
3. رعایت خیرویت و کارشناسی در تشخیص مصلحت 59
- گفتار سوم: مصلحت در احکام حکومتی از دیدگاه فقهای امامیه 61
- گفتار چهارم: مصلحت نظام از دیدگاه شیعه و اهل سنت 65
- گفتار پنجم: مرجع تشخیص مصلحت و مصلحت اندیشی 67
- گفتار ششم: گستره‌ی مصلحت اندیشی حاکم اسلامی 69
- گفتار هفتم: ضرورت یا مصلحت 71
- گفتار هشتم: بایستگی پیروی از مصلحت اندیشی‌های حاکم اسلامی 73

فصل سوم :

بررسی صلح و جنگ در روابط خارجی دولت اسلامی

- بخش اول: بررسی فقهی صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز 76
- گفتار اول: دلایل اصالت صلح 76
1. ترجیح صلح بر جنگ و جهاد 76
2. هماهنگی صلح با هدف آفرینش انسان 78
- 1-2. آیات قرآن 79
- 1-1-2. آیات صلح 79
- 1-1-1-2. روابط حسنه و عادلانه با دولت‌های غیر معاند 79
- 2-1-1-2. صلح با دولت‌های صلح طلب 80
- بخش دوم: بررسی فقهی جنگ و جهاد در اسلام 82
- گفتار اول: جهاد ابتدایی در اسلام و ادله‌ی آن 82
- مبحث اول: آیات قرآن و بررسی استدلال‌ها 84
- مبحث دوم: سنت 87
1. روایات 87
- 1-1. روایت ابوهریره 87
- 1-1-1. نقد و بررسی 88
- گفتار دوم: مستثنیات اصالت جهاد 88

1. عدم توانایی بر جهاد..... 89
2. درخواست صلح و آشتی از سوی دشمن..... 89
3. پذیرش اسلام..... 90
- نتیجه گیری..... 91

ضمیمه :

انعکاس مصلحت در برخی اصول و اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اساس مصالح کلی دولت اسلامی

- 76.....
- گفتار اول: اصل نفی سبیل در روابط خارجی دولت اسلامی 97
- گفتار دوم: اصل وفای به عهد و احترام به پیمان‌های بین‌المللی..... 99
- گفتار سوم: تراحم اصل نفی سبیل با اصل وفای به عهد در روابط خارجی دولت اسلامی 101
- گفتار چهارم: روابط حسنه و صلح‌آمیز متقابل با دُول غیر محارب..... 103
- گفتار پنجم: حمایت‌های انسانی در سطح بین‌المللی..... 109
- فهرست منابع و مآخذ..... 113
- الف) منابع فارسی..... 113
- ب) منابع عربی..... 116
- ج) مجلات..... 121

مقدمه

از آنجا که ارتباط با کشورهای دنیا برای دولت و نظام اسلامی از ضرورت‌های اجتناب ناپذیر به شمار می‌رود و اسلام نیز به عنوان دین جهانی، ما را به حضور در صحنه سیاست جهانی امر می‌کند و انزواگرایی و رهبانیت را نه می‌پسندد و نه می‌پذیرد، بایستی پویاترین و کارآمدترین روابط را با کشورهای مختلف دنیا برقرار سازیم؛ روابطی که اضافه بر حفظ حضورمان در صحنه سیاست جهانی، استقلال، عزت و منافع ملی را تضمین کند. چنین روابطی با چنان دستاوردهایی، جز بر پایه تعالیم انسان‌ساز اسلام و ملاک‌ها و معیارهای عزت آفرین آن میسر نخواهد شد و حیات با کرامت و شایسته جامعه بشری، تنها از این رهگذر دست یافتنی است. بنابراین، در این عرصه، رعایت مصالح و منافع کلی اسلام و مسلمانان اعم از مادی و معنوی مهمترین چیزی است که دولت اسلامی همواره باید آن را سرلوحه برنامه‌ها و سیاست‌های خارجی خود قرار دهد.

بر این اساس، لازمه تلاش موفق برای تحقق چنین روابطی با ملاک‌ها و معیارها و آگاهی از اصولی است که آیین مقدس اسلام جهت پی‌ریزی چنان روابطی ارائه می‌کند و بدین لحاظ به بحث گرفتن آن اصول و روابط و شکوفا ساختن ابعاد کاربردی آن‌ها رسالتی است که بر دوش انسان‌های آشنا با مبانی فقهی سنگینی می‌کند. نظر به این که ساختار روابط دولت اسلامی با دیگر کشورها با وجهه و آبروی اسلام در جهان مرتبط بوده و زمینه قضاوت دیگران را در این خصوص فراهم خواهد آورد، کاربردی کردن زیر بناهای فکری اسلام درباره سیاست خارجی و روابط بین‌الملل از حساسیت بیشتری برخوردار خواهد شد. از سوی دیگر، تأمین منافع و مصالح اهم و حیاتی و اجتناب از مفاسد و خطرات احتمالی در عرصه‌ی روابط خارجی و بین‌المللی دولت اسلامی اقتضاء می‌کند که در این عرصه از عنصر مصلحت بهره بگیریم. بنابراین، در این مرحله، مفهوم مصلحت در دستور کار دولت اسلامی قرار گرفته و مبنای تغییرات و تحولات جدید در روابط خارجی می‌گردد. از این رو به نظر می‌رسد رساله حاضر علاوه بر تبیین لغوی و اصطلاحی

مصلحت و بررسی میزان اهمیت و تعیین کنندگی آن در عرصه مناسبات و روابط خارجی دولت اسلامی به بررسی مجموعه‌ی عوامل و مبانی فقهی مشروعیت بخش در راستای مصالح کلی دولت و نظام اسلامی در تنظیم و ساماندهی روابط خارجی خواهد پرداخت. البته در ضمن بحث از مصلحت در گستره‌ی روابط بین‌الملل، به تفاوت آن در فقه شیعه با فقه اهل سنت نیز به طور مختصر اشاره خواهد شد. نهایت امر این که، موضوع بسیار مهم دیگری که در این رساله مطرح و تبیین می‌گردد این است که مصلحت در روابط خارجی دولت اسلامی از منظر فقه سیاسی امامیه دارای معیارها و چارچوب‌های معینی است که دین مبین اسلام آنها را برای دولتمردان و حاکمان دولت اسلامی ترسیم کرده است.

1. بیان مسأله

مصلحت در روابط خارجی دولت اسلامی همواره از چنان اهمیتی برخوردار است که می‌تواند در سرنوشت حاکمیت نظام اسلامی فوق‌العاده تعیین‌کننده و سرنوشت‌ساز باشد. با توجه به حاکمیت استکباری و استعماری دولت‌های قدرتمند و سلطه‌گر در عرصه‌ی بین‌الملل عمومی همیشه این امکان وجود دارد که دولت‌های نوظهور اسلامی قادر نباشند به نحو تمام و کمال از اهداف آرمانی اسلام صیانت نمایند. بنابراین خواه نا خواه، ضرورت تأمین منافع ملی نظام اسلامی و مصالح اسلام و مسلمین، ضرورت تعامل و برقراری روابط دو جانبه و چند جانبه بین دولت اسلامی و دول غیر اسلامی را ایجاب خواهد کرد و آنگاه دولت اسلامی در این زمینه ناگزیر باید اهداف خاصی را که در راستای منافع ملی و مصالح کلی حاکمیت اسلامی و جامعه مسلمین است در اولویت قرار داده و در این عرصه خط مشی مصلحت‌سنجی و شایستگی‌خواهی منضبط و منطقی مبتنی بر ثباتات شریعت را سرلوحه‌ی سیاست خارجی خود قرار دهد. بر این اساس، در نظام فقه اسلامی، ساماندهی بستر تعیین این اولویت‌ها می‌تواند تحت عنوان اهمیت رعایت مصالح امت و نظام اسلامی تعریف شود و بی‌تردید نقش عنصر مصلحت به عنوان عنصری بسیار مهم و تأثیرگذار در بسترسازی مصالح ترجیحی نظام اسلامی انکارناپذیر خواهد بود. بنابراین، عنصر

مصلحت می تواند مبنای تنظیم روابط دولت اسلامی با دولت‌ها و نظام‌های غیر اسلامی در عرصه‌ی بین‌الملل باشد چرا که تأمین مصالح کلی نظام و امت اسلامی در گستره‌ی روابط فی مابین تنها در سایه‌ی رعایت مصلحت است که قابلیت تحقق خواهد داشت.

2. سؤالات تحقیق

الف: سؤال اصلی

1. مصلحت در روابط خارجی دولت اسلامی از منظر فقه سیاسی امامیه چه جایگاهی دارد؟

ب: سؤالات فرعی

1. مصلحت در فقه امامیه با مصالح مرسله در فقه اهل سنت چه تفاوت‌هایی دارد؟
2. تفاوت مصلحت نظام یا همان احکام حکومتی مادام المصلحه با مصالح احکام شرعی از دیدگاه فقه شیعه چیست؟

3. فرضیه های تحقیق

1. مصلحت در روابط خارجی دولت اسلامی از جایگاه والایی برخوردار و مبتنی بر مبانی فقه امامیه و اصول و ضوابط کلی اسلام است و امری سیال و رها نیست و در چارچوب و دامن ثبات احکام شریعت رعایت می‌شود.
2. مصلحت در فقه امامیه در چارچوب ضوابط و احکام ثابت شرعی معین می‌شود و تابع نص یا دلیل عام یا خاص از جانب شارع مقدس است اما مصالح مرسله در فقه اهل سنت سیال و رها هستند و تابع نص یا دلیل عام یا خاص شرعی نیستند.
3. از دیدگاه فقه شیعه، احکام حکومتی یا همان مصالح نظام اسلامی، تابع شرایط مختلف زمانی و مکانی هستند و تشخیص منضبط و منطقی آنها با الهام از احکام اولیه و ثابت دین بر عهده‌ی امام یا حاکم اسلامی است. اما احکام شرعی چون از جانب شارع مقدس وضع می‌شوند، ثابت و پایدار بوده و تابع شرایط نیستند و مصالح آنها نیز ثابت و پایدار است و تنها خداوند حکیم است که مصالح آنها را تشخیص می‌دهد.

4. ضرورت تحقیق

به دلیل نقش فوق‌العاده مصلحت‌سنجی در روابط بین‌الملل عمومی ضرورت انجام چنین تحقیقاتی برای بهره‌برداری دولتمردان نظام اسلامی در امر تنظیم روابط خارجی دولت اسلامی مضاعف بوده و می‌تواند منبع سودمندی در سیاست‌های خارجی کوتاه مدت و بلند مدت نظام اسلامی باشد.

5. پیشنهادی تحقیق

بر اساس بررسی‌های انجام شده تاکنون از منظر فقه سیاسی امامیه به موضوع مصلحت در روابط بین‌الملل دولت اسلامی به طور ویژه پرداخته نشده است. اما پیرامون این قاعده به طور کلی و بنیانی تاکنون توسط اندیشمندان اسلامی و غیر اسلامی مباحثی مطرح شده است: گفتمان مصلحت (نوشته عبدالحسین خسرو پناه)، فقه و مصلحت (علی دوست)، قانون مصلحت (اچ.ای. فیلیپس)، بررسی فقهی اصل در روابط خارجی دولت اسلامی (سید جواد ورعی)، مبانی فقهی روابط بین‌الملل (سید محمود علوی)، روابط بین‌الملل در اسلام (جوادی آملی)، جایگاه مصلحت در قانون‌گذاری کیفری ایران (حمید دهقان چاچکامی)، و...

6. اهداف تحقیق

از اهداف مهم انجام این پژوهش می‌توان به کاربرد آن در حوزه‌ی سیاست‌گذاری و اتخاذ استراتژی‌های سیاست خارجی نظام اسلامی کشورمان توسط مسئولین سیاست خارجی اشاره کرد زیرا این نوشتار به بررسی مبانی فقهی مصلحت از دیدگاه فقه سیاسی شیعه که مبنای قانون‌گذاری و قانون اساسی نظام اسلامی کشور است پرداخته است. ضمن این که در زمینه‌ی تنظیم و طرح خط‌مشی‌های مدیریت داخلی نیز می‌تواند راهگشا باشد.

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

بخش اول: مفاهیم

در این بخش ابتدا به بررسی کلیات و شرح مفاهیمی مانند مصلحت، جنگ و جهاد، صلح، اعتزال و مانند آن می‌پردازیم زیرا بررسی هر کدام از این مفاهیم، به نوبه خود می‌تواند ما را در تبیین کلی مفهوم مصلحت در عرصه‌ی مناسبات بین‌المللی دولت اسلامی یاری کند. سپس در بخش بعدی همین فصل به بررسی ماهیت و چیستی مصلحت در روابط خارجی دولت اسلامی خواهیم پرداخت. بنابراین، آشنایی با گستره‌ی معنایی آنها به منظور تشخیص مصلحت در روابط دولت اسلامی با دولت‌های دیگر اعم از اسلامی و غیر اسلامی از اهمیت خاصی برخوردار است.

گفتار اول: مفهوم مصلحت

1. مصلحت در لغت

صلاح و مصلحت را ضد «فساد» و اصلاح را نقیض «فساد» معنا کرده‌اند.¹ افزون بر آن مصلحت را به معنای «خیر» نیز دانسته‌اند.²

- علی اکبر دهخدا مفسده را در مقابل مصلحت آورده و معانی صواب، شایستگی، صلاح، صلاح کار، نیکی، خیر خواهی و نیک اندیشی و نظیر آن را برای این کلمه بیان می‌کند و مصلحت اندیشی یا صلاح اندیشی را رعایت اقتضای حال می‌داند.³

- ابن منظور در لسان العرب می‌نویسد:

صلاح در مقابل فساد است... اصلاح، نقیض افساد و مصلحت عبارت از شایستگی است و

شایستگی در مقابل فساد است.⁴

---

1. محمد تقی حکیم، الاصول العامه للفقهاء المقارن (قم: مؤسسه‌ی آل‌البیت، 1979م)، ص 402-404.

2. فخرالدین طریحی، مجمع البحرین (تهران: مرتضوی، 1375)، ماده صلح، ص 289.

3. علی اکبر دهخدا، فرهنگ دهخدا (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، 1325)، ج 12.

4. ابن منظور، لسان العرب (بیروت: داراحیاء التراث العربی، 1408هـ.ق)، الطبعة الاولى، ج 2، ص 516، ماده صلح.

- صاحب اقرب الموارد می نویسد:

(المصلحه: ما يترتب على الفعل ويبعث على الصلاح، يقال: (رأى الامام المصلحه فى ذلك) اى هو ما يحمل على الصلاح، ومنه سمي ما يتعاطاه الانسان من الاعمال الباعثه على نفعه.)
مصلحت، چیزی است که بر انجام کاری مترتب، و سبب و انگیزه صلاح و شایستگی می گردد. گفته می شود امام مصلحت را در آن می داند؛ یعنی آن کار، چیزی است که بر شایستگی بار می شود، و اعمالی که انسان قصد می کند و سبب نفعش می شود از قبیل شایستگی نامیده می شود.^۱
- راغب اصفهانی در المفردات می گوید:

مصلحت، در قرآن کریم گاهی در برابر فساد به کار رفته و گاهی در برابر بدی و گناه.^۲
مصلحت، در کتاب و سنت و کتابهای فقهی نیز به همین معنی و با بسط معنای سود که سود دنیوی و اخروی را در بر بگیرد، به کار برده شده است. بنابراین با توجه به این که بنای ما در این رساله بررسی فقهی مصلحت است لازم است در فراز پایانی این بخش به معنای لغوی آن از منظر دو تن از فقهای بزرگ امامیه نیز پرداخته شود:

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان در تعریف مصلحت می نویسد:

بر اساس معنای لغوی مصلحت، مقصود از مصلحت کاری است که خیری در آن باشد.^۳
مرحوم شیخ جعفر حلی، از فقهای شیعه، در تعریف مصلحت، گفته است: مصلحت عبارت است از آنچه با مقاصد انسان در امور دنیوی یا اخروی یا هر دو موافق بوده و نتیجه‌ی آن، به دست آوردن منفعت یا دفع ضرری باشد.^۴

---

1. سعید شرتونی، اقرب الموارد (قم: مکتبه آیت الله مرعشی، 1403 هـ.ق).

2. حسین بن محمد راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ج 2 (تهران: دفتر نشر کتاب، 1414 هـ.ق)، ص 284

3. محمد حسین طباطبایی، المیزان، ج 5 (قم: مؤسسه‌ی اسماعیلیان، 1412 ق)، ص 271

4. نجم‌الدین جعفر بن حسن حلی (محقق)، معارج الاصول (قم: مؤسسه آل‌البیت، 1403 ق)، ص 221.

2. مصلحت در اصطلاح

معنای اصطلاحی مصلحت نیز با معنای لغوی آن هماهنگ است. عدلیه و معتزله که احکام شرع را مبتنی بر مصالح و مفاسد می‌دانند به همین معنا نظر دارند. فعلی که در آن مصلحت ملزومه باشد واجب؛ فعلی که در آن مصلحت غیر ملزومه باشد مستحب، فعلی که در آن مفسده لازم الاجتناب باشد حرام، فعلی که در آن مفسده غیر لازم الاجتناب باشد مکروه و فعلی که مصلحت و مفسده در آن مساوی باشد مباح است. در این موارد مقصود از مصلحت «خیر» و مقصود از مفسده «شر و بدی» است. بنابراین، امر به معروف و نهی از منکر برای حفظ دین، جهاد دفاعی و حدود قصاص برای حفظ نفس، تحریم مشروبات الکلی برای حفظ عقل، ازدواج برای حفظ نسل و احکام ضمان برای حفظ مال مقرر شده است¹.

بر این اساس، مصلحت از دید اسلام یعنی هر کاری که به سود و صلاح مادی و یا معنوی جامعه باشد. البته جهت‌گیری اصلی اسلام، بر آوردن سعادت اخروی و کمال انسانی است؛ بر این اساس، در هنگام تراحم و انبوه شدن مصلحت‌ها، مصلحت‌های معنوی بر مادی ارجح هستند. با این بیان، مفهوم مصلحت در اسلام با دیگر مکتبهای مادی، ناسازگاری و ناهمسویی جوهری دارد. این مکاتب چون باوری به خدا و قیامت و معنویت ندارند، مصلحت و مفسده را تنها در چارچوب سود و زیان‌های مادی تفسیر می‌کنند؛ اما از دیدگاه اسلام، مصلحت، فقط شامل سودهای مادی نمی‌شود.

هم‌چنین در اصطلاح، مصلحت آن است که با مقاصد انسان در امور دنیوی یا اخروی یا هر دو موافق بوده و نتیجه آن کسب منفعت یا دفع ضرر باشد² در این مورد و موارد مشابه، مقصود از مصلحت «خیر» و مقصود از مفسده «شر و بدی» است. برخی علمای شیعه و سنی حفظ «دین،

---

1. ابو حامد امام محمد غزالی، **المستصفی من علم الاصول** (قم: دارالذخائر، بی‌تا)، ج 1، ص 286؛ ابوالقاسم محمد بن

حسن میرزای قمی، **قوانین الاصول**، چاپ سنگی (تهران: المکتبه الاسلامیه، 1378ق)، ج 2، ص 92.

2. محقق حلی، پیشین.

نفس، عقل، نسل و مال» را مصلحت بی‌مفسده دانسته‌اند که از ضرورت‌های دین است و قانون‌گذار با جعل قوانین مختلف صیانت از آنها را معتبر دانسته و تضمین کرده است.^۱

گفتار دوم: جهاد

جهاد از ماده‌ی جَهَد به معنای «سختی و مشقت» یا جُهْد به معنای «نیرو و قدرت» گرفته شده و به معنای «به کار بردن همه توان و نیروی خود در انجام کارهای سخت و دشوار» است^۲ که معمولاً با طبع آدمی‌سازگاری ندارد. جنگ با دشمن در فرهنگ اسلامی نیز نوعی جهاد شمرده شده است. در قرآن کریم این واژه هم در معنای عام «تلاش و کوشش در انجام امور سخت و دشوار» به کار رفته و هم در معنای خاص یعنی جنگ با دشمن.

از جمله موارد کاربرد جهاد در معنای عام را می‌توان چنین بر شمرد:

- «والذین جاهدوا فینا لنهدينهم سبلنا؛ یعنی هر که در راه ما توان و نیروی خود را به کار بندد ما راه‌های هدایت را به او می‌نمایانیم»^۳ بدیهی است مقصود از جهاد در راه خدا در این آیه لزوماً جنگ با دشمن در میدان نبرد نیست.

- «و جاهدہم بہ جہاداً کبیراً»؛^۴ که به پیامبر دستور می‌دهد با تکیه بر قرآن و منطق و استدلال با مخالفان خود جهاد بزرگ کن.^۵ علامه طباطبایی با استناد به سیاق آیات، مرجع ضمیر را در آیه «قرآن» دانسته است.)

و از جمله موارد کاربرد «جهاد» در معنای خاص را می‌توان چنین اشاره کرد:

- «اجعلتم سقایہ الحاج و عمارہ المسجد الحرام کمن آمن باللہ و الیوم الآخر و جاهد فی سبیل اللہ لایستون عند اللہ...؛ آیا آب دادن به حاجیان و تعمیر مسجد الحرام را ارج می‌نہید و چنین کسی

1. ابو حامد امام محمد غزالی، **المستصفی من علم الاصول**، همان؛ ابوالقاسم میرزای قمی، **قوانین الاصول**، ج 2، همان.
2. ابن منظور، **لسان العرب**، پیشین، ماده‌ی جهد؛ راغب اصفهانی، **المفردات**، پیشین، ماده‌ی جهد.
3. عنکبوت / 69.
4. فرقان / 52.
5. محمد حسین طباطبایی، **المیزان**، پیشین، ج 15، ص 228 و 229.

را با آن کس که به خدا و روز واپسین ایمان آورده و در راه خدا مبارزه کرده یکسان می‌شمیرید؟
نه، این دو گروه نزد خدا یکسان نیستند.^۱

آب دادن به حجاج و آباد کردن مسجدالحرام نیز می‌تواند مصداق جهاد به معنای عام باشد، ولی تقابل جهاد فی سبیل الله با امور یاد شده در آیه‌ی شریفه نشان می‌دهد که جهاد در این آیه به معنای خاص آن یعنی جنگ و مبارزه به کار برده شده است.^۲

- «و الذین هاجروا و جاهدوا فی سبیل الله اولئک یرجون رحمه الله؛... و کسانی که در راه خدا هجرت کرده و جهاد نموده‌اند، آنان به رحمت خدا امیدوارند»^۳.

نکته قابل توجه در کاربرد کلمه‌ی جهاد در قرآن کریم آن است که غالباً با قید «فی سبیل الله» همراه است. معلوم می‌شود که ارزش جنگ در اسلام آن است که در راه خدا و تحقق آرمان‌های الهی باشد نه رسیدن به آمال و آرزوهای دنیوی همچون قدرت و ریاست و ثروت، چنان که چنین قیدی در مطلق تلاش و کوشش و به کار گرفتن توان و نیروی خود در انجام امور سخت وجود ندارد.^۴

گفتار سوم: جنگ (قتال، حرب)

دو واژه قتال و حرب به رغم تفاوت اندکی که دارند در لغت و کاربرد قرآنی آن به معنای جنگ به کار رفته‌اند. در این دو واژه نه از نظر لغوی و نه از نظر کاربرد قرآنی هیچ بار معنایی مثبت یا منفی مشاهده نمی‌شود. حرب و قتال، هم می‌تواند در راه خدا و هم در راه طاغوت باشد («الذین آمنوا یقاتلون فی سبیل الله و الذین کفروا یقاتلون فی سبیل الطاغوت فقاتلوا اولیاء الشیطان...»^۵ از همین روست که در برخی آیات قرآن، قتال مسلمانان همراه با قید «فی سبیل الله»

1. توبه / 19.

2. جواد ورعی، بررسی فقهی اصل در روابط خارجی دولت اسلامی، چاپ اول (قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، 1390)، ص 7.

3. بقره / 218.

4. جوادورعی، پیشین، ص 7.

5. نساء / 76.